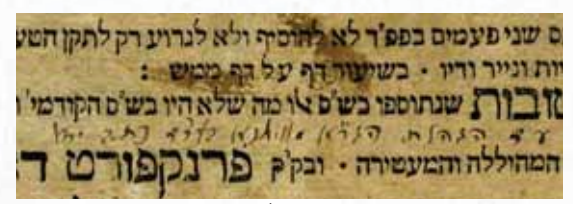

תלמוד ירושלמי

יוסף שרולוביץ

"תנא אהיכא קאי"...

על השמטת תיקוני גרסאות הגורמות לאי הבנות בפירוש היסודי למסכת שקלים - 'תקלין חדתי' - השיפה מיוחדת לקראת לימוד מסכת שקלים בסדר הדף-היומי

כך ש"ס" עם הגהות הגר"א מוילנא בעצם כתב ידו. הדור ראוי להשתמש בהם" (לשון 'תקלין חדתי' בהקדמתו). שתי בעיות אלו גרמו להבנת הגהות רבות באופן לא נכון, והביא לתמיהות קשות מצידם של הלומדים על דעתו של הגר"א. הדבר גרם צער רב לתלמידי הגר"א, עד שהם חשבו כי מוטב היה להגהות אלו להיגנו, ולא לצאת לאור עולם, באופן שמבזה לדעתם את כבוד תורתו של רבם.

"או אז תחזקנה ידיו לעשות הגהה או שיטה חדשה". דיוקן הגר"א

העיקרית של ה'תקלין חדתי'. יתירה מזו: כנגזר מהנ"ל, לא רבים יודעים שה'תקלין חדתי' שלפנינו לוקה בחסר גדול! בעצם לא ה'תקלין חדתי' בעצמו, אלא גרסת הגמרא על פיה בנוי הפירוש, ובמילים אחרות: נוסח הגמרא עמו הדפיס רבי ישראל משקלוב את פירושו, שונה מזו שלפנינו - מה שכמובן משליך על ההבנה, או נכון יותר - אי ההבנה - של דברי ה'תקלין חדתי' - - - והרי סיפורו של ה'תקלין חדתי' וקורותיו, מאז יצא לאור על ידי מחברו, הגר"א משקלוב, ועד לצורתו במהדורות מסכת שקלים הנפוצות.

הגהות הגר"א והדפסתם בש"ס וינה

בשנת תקס"ו נדפס בווינה ש"ס בבלי, כאשר אחד מן החידושים המיוחדים במהדורה זו, הוא צירופם של הגהות הגר"א מוילנא על הש"ס. הגר"א כידוע הרבה להגיה את ספרי חז"ל, והגהותיו יוצרות בדרך כלל מהפכה בהבנת הסוגיות, ולפעמים משנות אותן מן הקצה אל הקצה, עד כדי השפעה על ההלכה למעשה. כפי שכותב בהקדמתו ל'תקלין חדתי' הגר"א משקלוב דברים מופלאים על דרכי הגר"א בכתיבת הגהותיו.

ובכן, הגהות אלו נדפסו במהדורת וינה, אלא שכנראה והמדפיסים לא ירדו לסוף דעת הגהות הגר"א בהגהותיו, והציגו רבים מהם בצורה משובשת ומוטעית. כך, שבהגהות עצמם - שבאו לתקן שיבושים שנפלו בגרסת הש"ס - חלו טעויות משמעותיות. מלבד זאת, לשונו של הגר"א בעצמו קשה להבנה, "כי הגהותיו נרשמים בקצרה מאד מאד, לפעמים בחלוף תיבה אחת או אות אחת או מחק אחת ואפילו נקודה אחת - השלים כוונתו לפי עומק דעתו הרחבה, כי לא רשם אלא לעצמו - כי הבין דרכם שאין

לומדי הדף-היומי יזכו בתקופה הבאה ל'טעימה' בחלק תורה שבדרך כלל אין היא נחלתם של רבים: התלמוד הירושלמי, זאת כאשר יתחילו בלימוד מסכת שקלים, שצורפה - באופן יוצא דופן - מן הירושלמי לסדר התלמוד הבבלי.

מיעוט העיסוק בתלמוד הירושלמי אינו דבר חדש, כבר מתקופת הראשונים מצויים התייחסויות לכך שעיקר הלימוד היוו בתלמוד הבבלי - לעומת התלמוד הירושלמי שאין עוסקים בו כל כך. לעומת זאת, מסכת שקלים הירושלמית שונה, כאשר היא נכללת - על אף מוצאה - בסדר מסכתות התלמוד הבבלי. את מסכת שקלים אנו מוצאים כשהיא מצורפת לבבלי כבר בש"ס כתב יד מינכן, שנכתב בתקופת בעלי התוספות, וזאת, כנראה, משום שכבר מאז עסקו בלימוד מסכת שקלים כפי שעסקו בשאר מסכתות הבבלי - ועל אף היותה מן הירושלמי שבה בדרך כלל מיעוט להגות. וכן כתב המאירי בהקדמתו לפירושו על מסכת שקלים: "והורגלנו בלמודה אחר מסכת פסח שני (- הכוונה לחלק מסכת פסחים העוסק בדיני קרבן פסח - מפרק תמיד נשחט והלאה)". מן הסיבה הזו, מסכת שקלים היא גם המסכת היחידה מתלמוד ירושלמי שיש בידינו פירושים מן הראשונים עליה - מהרא"ש, רבנו משולם והמאירי. זאת ועוד, מחבר מדרש לקט טוב - שהינו אחד מן הראשונים בזמן רש"י - ליקט למדרשו קטעים ממסכת שקלים, בעוד שמשאר מסכתות הירושלמי אין מובאות ממדרשו - ומסתבר שזאת משום שלא היה לפניו התלמוד הירושלמי, אולם מסכת שקלים הייתה כנראה בתקופתו כבר מצורפת לבבלי, וממנה ליקט.

אכן, אף כי מסכת שקלים נלמדת בתוך סדר הבבלי, הקשיים שנלווים ללימוד הירושלמי - שגרמו בין השאר למיעוט העיסוק בו - אינם פוסחים על לימוד מסכת זו, ולומדי הדף-היומי יצטרכו להיארז באורך-רוח בכדי לצלוח את האתגר המיוחד העומד לפניו; הן לשונה הקצרני של הירושלמי - 'האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא' (ב"ק ו), והן השיבושים המרובים שחלו בגרסת הירושלמי, וכבר ידעת שרבו השיבושים בנוסחאות שבירושלמי, והסיבה הגדולה למיעוט השגחת הלומדים בו ואין עומדין עליו רק אחד בדור" (הרשב"א, בשו"ת המיוחסות להרמב"ן סי' צו)) - גורמים במקרים רבים קושי רב לעמוד על כוונת דברי הירושלמי לאזורים.

על רקע הקושי בלימוד מסכת שקלים, בולט במיוחד פירושו של הגאון רבי ישראל משקלוב זצ"ל, מתלמידי הקרובים של הגר"א מוילנא - 'תקלין חדתי' - פירוש רהוט ומקיף המשליך אור בהיר על נבכי צפונותיה של מסכת שקלים הירושלמית.

ה'תקלין חדתי' התקבל בחיבה על הלומדים, עד שהיה לפירוש העיקרי למסכת זו. הוא נדפס על גיליון המסכת בדפוסים המצויים, והפירושים בני זמנינו - של מרו הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ושל המהדורות המבוארות 'שונטשטיין' ומתיבתא' בנויים באופן עקבי על דבריו.

אולם עם מעמדו החשוב של פירוש הגר"א משקלוב בלימוד מסכת שקלים - מעטים הם מכירים את רקעו ואת תכליתו

'תקלין חדתי' - מסכת שקלים כנוסחת הגר"א

בשלב זה נכנס הגר"א משקלוב והחליט לתקן את המעוות, על ידי הדפסת הגהות באופן מתוקן, וכן בפירוש כוונתו של הגר"א בהרחבה. הוא - שכבר התמחה בעריכת תורתו של הגר"א כאשר ערך את ביאוריו על הש"ע - נטל על עצמו את העבודה, כשהוא בוחר לשם כך את מסכת שקלים - בה להגהותיו של הגר"א על הש"ס יש צורך משמעותי, שהרי כאמור, בהיותה מן הירושלמי היא מלאה בשיבושי גרסה רבים. וכן משום שמסכת זו עוסקת ב'הלכתא למשיחא' ולכן לא עוסקים בה כל כך - ו'ענין גדול ללמוד מסכת שהיא כמת מצוה" כדברי הס'פסר חסידי' (סי' רסא). בהעתקת הגהות הגר"א נקט רבי ישראל בדרך מיוחדת: הוא לא הדפיס אותן באופן מקובל - כשהגהות מופיעות בגיליון הגמרא - אלא הוא הכניס את הגהות אל תוך גוף הגמרא, ובעצם ניסח את הגמרא מחדש על פי גרסת הגר"א, כאשר לא ניכר לפני הלומד כלל כי הגהה יש כאן, וכך הדגיש בהקדמתו: "ורשמתי כתוב יושר דברי אמת נוסחת מרן פנימה, וצידה אורה ביאורי היוצאות והנכנסות". רק בשולי הגיליון הופיעו רוב הנוסחאות הישנות שמלפני ההגהה. על גיליון הגמרא - כפי נוסחת הגר"א - כתב פירוש בהיר על כל המסכת על פי גרסתו, אותה כינה

דף השער של הבבלי מהדורת וינה תקס"ו בו הודפסו לראשונה הגהות הגר"א - אולם מתוך שיבושים

ביאור דרכו של הגר"א בהגותיו הרבות

מעניינים הם דברי הגר"א משקלוב בהקדמת ספרו 'פאת השולחן', שם הוא עומד על ריבוי הגהותיו של הגר"א על הירושלמי ועל התוספות, לנוכח דברי הראשונים שאין לשנות מנוסחת הספרים הישנים: "והנה ראיתי חובה עלי לבאר בענין הגהותיו וגרסותיו החדשים שהייתי תמה, בראותי לר"ת בהקדמתו לספר הישר שהרבה להשיב על אחיו הרשב"ם ז"ל שהרבה להגיה בגרסות חדשות בגמרא... וגם בהגהות מרדכי (פ"ג דשבת ד"ה כך נמצא בספר ישן) וז"ל: "יש מהם מגיהים הספרים ואתה הרעות מהם, כי הם כותבים 'ג' בהגהותיהן ויכיר מעבדיהן, ואתה סותם הגהותיך וסומכין עליך, והם מגיהים תיבה א' או ב' ואתה כ"ב...". וכי תימא לא נתגלה ספר הישר בימי רבינו הגאון ז"ל הלא בהגהות מרדכי היה רבינו בקי בעל פה..."

"אלא כך נראה לי, כי כל דברי הר"ת ורגמ"ה והרמב"ן - על הגהות תלמוד בבלי דווקא אשר מיום שנחתם ש"ס בבלי שמשו בו רבנן סבוראי וגאוני קמאי ובתראי סלסולוהו הדרוהו ומסרו פא"פ מרב לתלמידו, מפני דאנן פסקינן כבבלי נגד הירושלמי, דבתראה הוא טובא שנחתם ע"י רבינא ורב אשי ולאורו נלך בכל אמרותיו הטהורים, והיטיב דק דקדקו בו ודייקי וגמרי מפי רבן בגרסתו הנמסר לו מרבותיו גרסות נקיים וברורים ולכן החמירו להגיה ולתקנו -

"אבל בש"ס ירושלמי קדמים מאה שנים ותוספתות קדמו טובא - מפני שאין מורין מן הירושלמי והתוספתות, לא דקדקו וגמרו ביה כל כך ולא השתמשו בו רבנן קמאי כל כך לבררו וללבונו ועלו קמשונים ושיבושים רבים. ועוד טעם נכון כי בימי הראשונים ובעלי תוספות לא היה הדפוס עדיין והוי גמרי תורה שבעל פה פא"פ, והוי הדרי מאה וחד זימני או ארבעים זימני והוי דמי כמאן דמנח בקופסיהו ובכסייהו ולא הו רבו שיבושיהו. אבל בזמן שנתגלה הדפוס וכל הלימוד בספרים נדפסים ובטלו השקדנים בגירסא למיגרס ולמייחזר הרבה, וחזינו דשכיחי שיבושים רבים דעיילי ממעשה אומנות הדפוס שהאומנים עמי הארץ ומלבם מוסיפים לפרש התיבות הכתובים בר"ת כרצונם בודון ובשגגה ויש חסרונות וחילופים משורה לשורה ומאותיות ותיבות המשתנים בקל, ובפרט בירושלמי ותוספתא דלא גרסי בהו ולא רגילי בלישנא קלילא וקייטא ודאי דאי אפשר לפרשם בלי הגהות..."

מבלי להטריח בהגהות, אך יש בזה לא מעט מן היומרה, לקבל את דברי התקלין חתתין במקום שגרסתנו סובלת את פירושו ולדחותם במקום הנזקק להגהה.

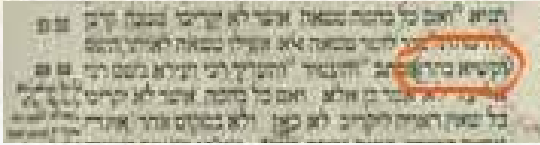
עטרה ליושנה

העיוות החמור דורש את תיקונו - הן מבחינת הלומדים שיזכו לעמוד על כוונת התקלין חתתין, והן מבחינת כבוד תורתו של המחבר הגדול זצ"ל, ופלא שעד היום לא שמו לכך לב מהדירי מסכת שקלים עם שלל הגהות ושינויי נוסחאות. תיתי ליה להרה"ג ר' אריה קצלנביגין שליט"א, מטובי האברכים בעיר רחובות - ששיבר את אוזניו בכל קורות פרשייה זו של התקלין חתתין - שנטל על עצמו להתעסק במלאכת שמים זו - להדפיס את התקלין חתתין בצורתו - עם נוסח הגמרא כגרסת הגר"א (התקלין חתתין) המקורי אינו מצוי כלל - אף במאגרי התורניים!!

גדולי ישראל, מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, מרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א ראב"ד העדה החרדית, וכ"ק מרן אדמו"ר מצאנז שליט"א ועוד רבים נדרשו לכך - אם אכן כדאי להדפיס את התקלין חתתין במהדורת המקורית, בפרט שלכאורה יש לחשוש לחרם הקדמונים לשנות את נוסח הגמ' מן המקובל. אולם הם הביעו התפעלות יתירה מן החידוש המופלא, והסירו כל חשש, שכן אחר שכבר הסכימו הגר"ח מוואלאזין וגדולי דורו על הדפסת המסכת כנוסח הגר"א, והמחבר הגר"א משקלוב בעצמו היה מגדולי הדור, אם כן מי יבוא אחר המלך, ומה מקום יש לפקפק בזה, ומה גם שבנוסף נדפס עמו אף המהדורה הישנה.

אין לנו אלא לקוות שהדבר יקל על לומדי הדף-היומי, ויזכו להבין ולהשכיל את מסכת שקלים, ולסיימה מתוך ידיעה והבנה ברורה ובהירה!

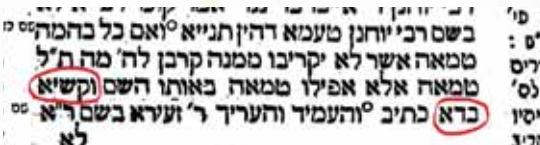
שיש למחוק אותו. מחיקה זו משנה את כל משמעות הסוגיא להלכה ולמעשה, ואכמה"ל. - בתמונה הבאה נראה כתי"ק של הגר"א האמור:

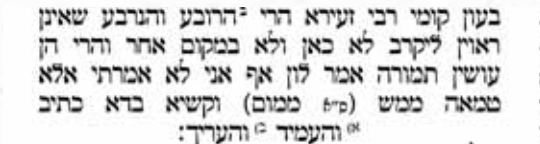
שלב ב': הגר"א משקלוב ב'תקלין חתתין' מכניס הגהה זו בתוך נוסח הגמרא, ואינו מציין עליה לא במדור 'נוסחאות ישנות', ולא בפירושו. אולם את פירושו לסוגיא הוא לומד לפי גרסא זו. - בתמונה הבאה נראה צילום 'תקלין חתתין' המקורי בקטע האמור:

שלב ג': מדפיסי וינה תקפ"א לא מבחינים בהגהה זו - שכאמור לא ציין אותה התקלין חתתין במפורש - ולכן אינם מציינים מאומה על דברי הגמרא הללו (אגב, במהדורת וינה תקפ"א - אז הועתקו הגהות הגר"א מכת"ק, הם אכן ציינו את הגהות הגר"א כאן, אולם בשיבוש - כביכול הגר"א מוחק גם את המילה 'כתב' ובאמת הגר"א משאיר מילה זו ואף מוסיף עליה את האות 'ו' כתב). ללומדים במהדורה זו. - בתמונה הבאה נראה צילום הקטע האמור במסכת שקלים מהדורה וינה:

שלב ד': מדפיסי וינא מעתיקים את הגהות הגר"א הישר ממהדורת וינה, ובעקבותיהם אינם מציינים מאומה על דברי הגמרא הנ"ל. אולם פירושו של התקלין חתתין מופיע כאן במלואו, והלומד יתקשה עד למאוד לעמוד על כוונת דבריו - כשהוא איננו יודע למחבר היה כאן גרסא אחרת לגמרי שהופכת את כל הסוגיא! - בתמונה הבאה נראה מהדורת וינא בקטע האמור:

אגב נציין עוד עובדה מעניינת, כי מפרשי המסכת בני זמנינו (שוטנשטיין ומתיבתא) ערכו את פירושיהם על פי התקלין חתתין, בהיותו הפירוש העיקרי הנלמד על המסכת. ואף במקום שפירושו מבוסס על הגהה קלה בגמ', השתדלו לדחוק ולפרש את הגרסא הישנה עפ"י פירושו, או שתיקנו את הגרסא בפירושה. ואולם במקומות אשר פירושו הצריך הגהה המשנה באופן מהותי את נוסח הגמ' הישן, בחרו לפרש עפ"י מפרשים אחרים (עפ"י מבואם לפירושה). ההיגיון בדרך זו מובן לחלוטין - לפשט את הלימוד

דף השער של מסכת שקלים במהדורת וינה תקפ"א

בשם 'תקלין חתתין', ובה פענח כל הצפונות עד שהדברים בהרים כשמלה חדשה. והוסיף כעין 'תוספות', בשם 'משנת אליהו', בהם בדרך כלל נושא ונתן להביא ראיות להגהות הגר"א. אמור מעתה: יסודו של התקלין חתתין אינה לפרש את המסכת - אלא - בעיקר - להעמיד את גרסתו של הגר"א למסכת שקלים כהוגן, ולפרש את דבריו הקצרים!

דפוס וינה תקפ"א - השמטת הגהות רבות

ה'תקלין חתתין' יצא לאור בשנת תקע"ב, כבר תשע שנים אחר כך, בשנת תקפ"א, ובמעין סגירת מעגל, באותו בית דפוס וינה - שהדפיס לפני כחמש עשרה שנה את הגהות הגר"א החסרות - נדפס כעת מסכת שקלים כשהם מוסיפים בשולי הגיליון גם את הגהות הגר"א המתוקנות - כפי שליקטום מן התקלין חתתין, יחד עם קיצור מביאוריו הנצרכים להבנת ההגהות.

המגיה כבר מתנצל בדבריו שקושי העבודה ללקט את ההגהות - שכאמור, לא נדפסו בנפרד בשולי הגיליון, אלא הוכנסו לתוך נוסח הגמרא עצמה - לא מאפשר להימלט משגיאות, ומכל מקום קרב אל המלאכה, משום רוב התועלת בהגהות אלו. ואכן, רבים הם ההגהות שנשמטו ממהדורה זו - בפרט משום שהמגיה ליקט את ההגהות מתוך הפירוש - כשהגר"א מציין בדיבור המתחיל 'הג' - 'הכי גרסינן' - אולם גרסאות רבות מופיעות רק בנוסח הגמרא עצמה, מבלי שהדבר יצוין כלל בפירוש התקלין חתתין, והם נעלמו מעיני המגיה של מהדורת וינה.

בשלב זה - הדבר עדיין נסבל. סך הכול, יחסרו ללומד חלק מהגהותיו של הגר"א. בגלגול הבא של התקלין חתתין קרה משהו חמור הרבה יותר:

דפוס וינא - הפירוש בלי הגרסאות

לעומת דפוס וינה - שנטלו מן התקלין חתתין רק את הגהות הגר"א, ואת פירושו הדפיסו רק כאשר זה נוגע להבנת דברי הגר"א - לאחר יותר מיובל שנים אחר כך, כאשר הדפיסו בדפוס וינא את מסכת שקלים, הוסיפו על הגיליון את פירוש התקלין חתתין במלואו, אולם את הגהות הגר"א השאירו כמות שהיה בדפוס וינה - במדור בפני עצמו בשולי הגיליון, כאשר רבים מן ההגהות חסרים. בצורת הדפסה זו נגרם מצב אבסורדי למדי: במקום שהתקלין חתתין יהיה כלי עזר להבנת גרסאותיו של הגר"א - כמטרתו של המחבר, הגר"א משקלוב, הוא הפך להיות 'מפרש' על המסכת, כביכול במנותק מהגהות הגר"א הנדפסות בצד.

אולם פעיה גדולה בהרבה יש כאן, שיוצרת קושי ללומדי הפירוש, פעמים מבלי שידעו בכלל את הסיבה:

כאמור, הגהות רבות של הגר"א - עליהם מיוסדים דבריו של התקלין חתתין, ואותם הוא בא לפרש - הושמטו ממדור ההגהות בדפוס וינה - ובדפוס וינא שאחריו. ופעמים שאינן מוזכרות כלל בתקלין חתתין כ'הגהה', כיוון שהמחבר סמך על כך שללומד מונח לפניו כבר הנוסח המתוקן - שהרי הוא הכניס את ההגהות בתוך נוסח הגמרא - כך שהלומד במסכת שקלים ממהדורת וינא - שעל פיה נדפסו מהדורות הש"ס בזמנינו - אינו מודע שפירושו של התקלין חתתין נכתב על פי נוסח שונה לחלוטין!

לפנינו דוגמא טובה להשמטת הגהה מכתב ידו של הגר"א במהדורות וינה ווינא שמשליכה על הבנת הסוגיא לאור פירושו של התקלין חתתין:

שלב א': בדף יג. בשקלים יש פעמיים בתוך הסוגיא את הביטוי 'וקשיא בהדא'. והנה לפנינו צילום כתי"ק של הגר"א בדף זה, שם הקיף בסוגריים מעוגלות את ה'וקשיא בהדא' הראשון - כאומר,

דף השער של התקלין חתתין המקורי בשולי הגיליון ניתן להבחין במדור 'נוסחות ישנות' - לגרסת הגמרא לפני תיקון הגר"א